

¹ Будник Олена Богданівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація. У статті висвітлено сутність соціально-педагогічної діяльності в контексті філософського підходу. Автором представлено різні трактування досліджуваного феномена у філософській літературі, починаючи з старогрецьких філософів – Піфагора, Сократа, Платона, Арістотеля, Гете, Канта, Гегеля, Фіхте та інших, а також українських мислителів різних часів – Г. Сковороди, І. Франка та інших.

У філософському сенсі обґрунтовано, що діяльність – це свідоме активна взаємодія людини з навколишнім світом, кінцевим результатом якої є створення предметів матеріальної чи духовної культури. Поняття “діяльність” тісно пов’язане з творчістю, детермінацією соціальних відносин, практикою, духовними пріоритетами людини. В процесі соціальної діяльності відбувається формування та розвиток людини як особистості, її опредмечення-розпредмечення як діалектична взаємодія задля розкриття особистісно та професійно значущих цінностей загальнокультурного досвіду людства. Відтак, існує тісний взаємозв’язок філософського пізнання та практичної діяльності людини на основі поєднання біологічних та соціальних чинників. Оскільки людина – істота суспільно-історична, активна, діяльна, здатна до духовно-практичного освоєння світу, то її значущість як особистості детермінована рівнем соціально-духовного становлення у діяльності, в т.ч. соціально-педагогічній. Методологічний аналіз філософського розуміння сутності соціально-педагогічної діяльності на рівні одиничного (людина, суб’єкт діяльності, педагог), особливого (діяльність, соціальне освоєння дійсності) та загального (навколишній світ, суспільство, соціокультурний досвід) уможливив виокремлення багатоаспектності окресленого поняття та виявлення ізоморфності його складових компонентів як цілісної системи людської дійсності.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, соціальна взаємодія, системне пізнання світу, діяльнісний підхід, філософія діяльності.

Наукове осмислення будь-якого педагогічного явища потребує визначення його методологічних основ. У контексті дослідження методології соціально-педагогічної діяльності вважаємо доцільним висвітлення її сутності передусім через призму загальнофілософського розуміння.

Проблема людської діяльності відображена в наукових працях філософів Стародавнього світу – Піфагора, Сократа, Платона, Арістотеля та інших.

Основоположник діяльнісного підходу в філософській науці Арістотель у праці “Про небо” [5] вказує на цілеспрямованість діяльності людини, тобто мету як необхідний компонент, досягнення якої потребує відповідних засобів: “...Діяльність можлива лише при наявності двох [моментів]: цілі і засобу” [5, 327]. Відтак, за Арістотелем, мета будь-якої діяльності – це те, що відповідає [моральним] традиціям [4, 110]. Філософ розглядає діяльність як рух [7], як щастя і нещастя людини, зважаючи на природовідповідність діяльності у творі “Велика етика” [1]. У працях “Нікомахова етика”, “Велика етика”, “Політика” вчений обґрунтовує думку про діяльність як необхідну умову для реалізації морального ідеалу, оскільки “діяльність творить людину” [4, 106].

Арістотель пов’язує діяльність із волею, щастям, добропорядністю, розумом, душею, добродією, вчинком, акцентуючи на потребу отримання людиною “задоволення через діяльність” [4]. Саме в цьому контексті [отримання задоволення

від результатів] розглядаємо соціально-педагогічну діяльність. Адже, за Арістотелем, учитель пізнає, показує, вивчає, оцінює дитину в конкретній діяльності (навчальній, навчально-ігровій, навчально-трудою тощо). З цього приводу дослідник зауважує: “Тому, так само, як вчителі, показують учнів в їх діяльності, думають, що досягли мети, так виявляється справа і в природі” [3, 246]. Далі філософ доводить, що “енергія” (energeia) є похідною від “діла” (ergon) і спрямована на “здійснення” (дійсність) (entelecheia) [Там само]. Значну увагу, за Арістотелем, приділено питанням формування відповідальної особистості вчителя, здатного до соціально-педагогічної діяльності в аспекті благочинності, добропорядності, милосердя, гуманності, оскільки “добропорядна людина повинна мати перед собою мірило для здійснення вчинків і вибору тих благ, які від природи суть блага, що не заслуговують похвали...” [2, 526].

Із праць І. Канта (1724-1804) розпочинається німецька трансцендентально-критична філософія. Видатний філософ наголошував: будь-яке наукове дослідження слід виконувати на критиці або критичному підході пізнавальних здібностей, пізнавальної діяльності людини. До того ж, варто зважати на ті межі, на які поширюється саме знання. І. Кант розвивав положення, згідно з яким будь-яке знання починається з досвіду і передається органами чуттів. Відтак, воно повинно доповнюватися логіко-апріорним моментом, або формальним фактором, який і надає його

му вигляд справжнього, наукового, загального і необхідного знання. Отже, знання про навколишню реальність отримуються із чистого розуму, апріорі, вони значною мірою визначають різноманітну діяльність людини: розумову, волюву, моральну, художньо-естетичну і т. ін. Педагогічна діяльність, на думку мислителя, має особливий статус, оскільки цілковито спрямована на особистість учня. На основі любові, живого прикладу вона має формувати в дитини ідеали добра, справедливості, обов'язку, відповідальності.

Основоположною у вченні І. Канта є ідея людини гуманної, вільної, діяльної, моральної. Сформований ученим категоричний імператив гласить: "Існує лише один категоричний імператив, а саме: чини лише відповідно до такої максими, керуючись якою одночасно можеш побажати, щоб вона стала загальним законом" [15, 260].

Моральний закон, згідно з поглядами мислителя-гуманіста, ніколи не дозволить ставитися до людини як до засобу досягнення мети. Людина – ціль сама собі. І. Кант доводив, що людина стає справжньою особистістю, вищою цінністю, якщо вона поєднує в собі розум, моральність, діяльність. Особливо це важливо для педагога, котрий має навчити дитину критично, самостійно мислити й діяти. Формуючи в учня культуру духа, фізичну культуру, їх потрібно навчити правильно й системно працювати: "Людина повинна бути зайнята таким чином, щоб бути повністю охопленою тією метою, яку вона має перед очима, так щоб зовсім не помічати себе і щоби кращий відпочинок для неї був після праці. Отже дитина має бути навченою до праці. А де ще в іншому місці повинні прищепити цю схильність до праці, як не в школі?" [13, 600].

Найбільш ґрунтовну характеристику діяльності у філософській науці здійснив Г. Гегель, котрий із позицій об'єктивного ідеалізму розглядав діяльність як всепроникаючий абсолютний дух ("дух... за сутністю є діяльністю") [11]. Концепція діяльності Г. Гегеля містить у собі аналіз діалектики та її структури, взаємовизначеності мети й засобів діяльності, її соціально-історичну зумовленість і форми реалізації. Вчений доводить, що діяльність людини може носити випадковий, стихійний і, водночас, закономірний характер. Думки людини, її потреби, прагнення, бажання матеріалізуються в діяльності. З іншого боку, слід враховувати, що діяльність може бути абстрактною і конкретною, виявлятися на рівні одиничного, особливого й загального.

Важливо також зважати на те, що якість педагогічної діяльності залежить не лише від суб'єктивних, а й об'єктивних чинників, тому потрібно аналізувати причини активної і бездія-

льної поведінки особистості вчителя. "Діяльність... а) Є для себе (якось людина, якийсь характер), існує самостійно, і водночас вона стає можливою лише там, де є умови і предмет, в) Вона є рух, що переводить умови в предмет і останній в умови як в сферу існування, або, точніше, рух, що виводить предмет із умов, в яких є наявним у собі і надає предмету існування засобом зняття існування, яким володіють умови" [10, 327].

Діяльність людини має бути розумною, виваженою, інакше це може призвести до небажаних наслідків. Вона також повинна бути пов'язаною з морально-правовими нормами суспільства, його духовністю, традиціями, культурою. Сутність діяльності кожної індивідуальності полягає в тому, щоб турбуватися не лише про себе, а й інших, чинити стосовно них добродійно, милосердно, щиро і справедливо. Діяльність людини має бути творчою. "Діяльність духа не лише не обмежується *простим прийняттям* в себе даного, але радше, навпроти, її належить називати *творчою* діяльністю, хоча продукти духа, оскільки він є лише *суб'єктивний* дух, не набувають ще форми безпосередньої дійсності, але залишаються більше або менше *ідеальними*" [11, 257].

Аналізуючи різні форми діяльності, Г. Гегель значну увагу приділяє формальній діяльності. Вона тісно взаємопов'язана зі змістом цілей людини, її благом і щастям. "Для змісту цих цілей тут є лише А) сама формальна діяльність – суб'єкт спрямовує свою *діяльність* на те, що він повинен розглядати як свою мету і до чого він має прагнути; люди хочуть діяти в ім'я того, що їм цікаво або мають цікавитися як своїм. В) Але найбільш визначальним змістом ще абстрактна і формальна свобода суб'єктивності володіє лише у своєму *природному, суб'єктивному наявному бутті*, в своїх потребах, здібностях, пристрастях, поглядах, фантазіях і т. ін. Задоволенням цього змісту є *благо* або *щастя* в їх особливих визначеннях і у всезагальному, є мета скінченності взагалі" [12, 166–167]. Діяльність людини визначається духом часу, відтак, людина своєю діяльністю або звеличує свій час, або ж принижує. Не лише сама особистість, а й держава, суспільство мають потурбуватися про те, щоб діяльність людини відповідала її людській сутності, гідності.

Основоположник української класичної філософії Г. Сковорода на засадах християнсько-педагогічної антропології обґрунтовує ідею пізнання людиною навколишнього світу і самої себе, гуманістичного ставлення до оточуючих, самовдосконалення, душевної рівноваги та внутрішньої свободи, праці на благо батьківщини. На думку вченого, в суспільстві не повинно бути трутнів, утриманців; неробство, лінивість

Г. Сковорода називає соціальним злом. У байці “Змія і Буфон” автор робить висновки: “Чемь лучшее добро, тем большим трудом окопалось, как рвом. Кто труда не перейдіот, и к добру тот не прійдіот” [16, 94–95].

“Філософія серця” українського мислителя полягає в єдності думок, почуттів, прагнень людини, які, вийшовши з глибини її внутрішнього світу, слугують рушійною силою діяльності. Очевидно, на основі глибоких душевних переконань потрібно визначатись із вибором майбутньої трудової діяльності, не випадково Г. Сковорода, наголошуючи на “спорідненій праці”, називає мертвою душу людини, котра її не знайшла: “Хто бореться з природою, є вбивцею самого себе. Що за мука працювати в неспорідненому ділі. Навіть розмова без бажання важка: “Ліпше бути природним котом, ніж із ослячою бороною левом” [8, 432].

І. Франко піддав гострій критиці ідеалістичні теорії Сократа, Платона, Гегеля, Ніцше та інших учених, філософія яких, на його думку, “хоч і спиралася на факти зі щоденного життя”, однак “не ставила за неодмінну умову поступу дослідження законів і сил природи”, привертаючи увагу до “безплідних роздумів” [17, 31]. Будучи стійким матеріалістом, Великий Каменяр зауважує, що “наукою можна назвати тільки пізнання законів і сил природи, які проявляються всюди і як завгодно. Справжня наука не має нічого спільного з жодними надприродними силами, з жодними вродженими ідеями, з жодними внутрішніми світами, що керують зовнішнім світом. Вона має лише справу зі світом зовнішнім, з природою, розуміючи ту природу якнайширше...” [17, с. 32].

І. Франко акцентує на значенні соціального середовища для розвитку особистості: “Люди починають переконуватися, що само багатство, сама наука... не може дати чоловікові повного щастя”, а тільки “в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації” вбачає результативність усякої діяльності та відчуття справжнього задоволення [18, 345]. У руслі соціальності корисною видається теза про індивідуальний розвиток людини в процесі діяльності, де вчений критикує соціал-дарвіністські концепції, відтак, спостерігається перенесення ним біологічних законів на суспільний розвиток: “Нехай сильний покаже свою силу, нехай слабкий борониться або гине, суспільність не повинна в те мішатися, а з того свобідного змагання витвориться дальший, чимраз кращий поступ” [18, 329].

Ідея доброчинності, милосердя, належного ставлення до інших пронизує науково-публіцистичні праці І. Франка й слугує пріоритетною для соціально-педагогічної діяльності

вчителя: “Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу” [18, 345]. Автор одностайний в тому, що людські взаємини, комунікативний досвід у процесі діяльності слугують засобом задоволення соціокультурних потреб особистості, її всебічного розвитку, формування соціальних якостей, і “чим більше зазнає впливів від інших людей, та від усього суспільства, тим більше одержує доброчинств” [17, 37].

У процесі діяльності відбувається не лише перетворення (окультурення) соціальної реальності, а й вдосконалення людини як особистості, що, на нашу думку, чітко характеризує сучасне трактування поняття “соціальне освоєння”, яке знаходимо у вітчизняному філософському енциклопедичному словнику: “Соціальне освоєння – це складний, багатогранний і суперечливий процес людської життєдіяльності, який, з одного боку, залежить від потенціалу соціального статусу її суб’єкта, а з іншого, – являє собою цілеспрямований вольовий процес діяльності соціальних суб’єктів, які перетворюють власне світовідношення із даності в проблему та вирішення останньої” [19, 598].

На визначення сутності соціально-педагогічної діяльності, її змісту, структури, технологій формування тощо істотно впливає сучасне розуміння змісту поняття “соціальне”, що слугує головним чином предметом вивчення соціології як науки.

У філософсько-соціологічній літературі не існує єдиного погляду щодо природи “соціального”, часто пов’язуючи її з діяльністю, дією, суспільними відносинами, суспільною свідомістю, знанням, духовною субстанцією та ін. Соціальний (від лат. *socialis* – загальний, суспільний), – читаємо у російському філософському енциклопедичному словнику, – стосується всього загальнолюдського, тобто того, що пов’язане із спільним життям людей, різними формами їх спілкування, передусім того, що належить до суспільства і суспільності... Протилежністю слугує термін “асоціальний” [20, 429–430]. Очевидно, діяльнісному підходу як важливому методологічному принципу, що найповніше виявляється у процесі взаємодії людини з соціальним середовищем, не випадково відводимо пріоритетне місце.

Аналіз філософських джерел засвідчує вивчення людини в її цілісності як біосоціокультурної, історично конкретної, духовно активної істоти. У зв’язку з цим, надзвичайно важливою постає соціокультурна функція освіти, оскільки суспільство розглядається як єдність культури й соціальності завдяки діяльності людини, а сис-

тема освіти покликана слугувати соціокультурному розвитку особистості зростаючого покоління. Адже опанування принципами та технологіями соціально-педагогічної діяльності невіддільне від пізнання культури людства на рівні конкретної особистості, здатної до його інтерпретації та творення.

Сучасна філософія як теоретичне підґрунтя всезагального світогляду основною своєю категорією висуває цінність людини, що в соціально-педагогічній діяльності вчителя виявляється через ідеї гуманізму, співтворчості, співпраці, взаємодії як спільного буття. Творення зростаючої особистості невіддільне від орієнтації на її духовність, що є пріоритетним у розвитку, формуванні ціннісно-сислової сфери, суб'єктивного досвіду вихованця. Тому акцентуємо на потребі підпорядкування змісту соціально-педагогічної діяльності найвищим духовним ідеалам національної та загальнолюдської культури.

Висновки. Діяльність у її філософському розумінні – це свідомо активна взаємодія людини з навколишнім світом, кінцевим результатом якої є створення предметів матеріальної чи духовної культури. В процесі соціальної діяльності відбу-

вається формування та розвиток людини як особистості, її опредмечення-розпредмечення як діалектична взаємодія задля розкриття особистісно та професійно значущих цінностей загальнокультурного досвіду людства. Відтак, існує тісний взаємозв'язок філософського пізнання та практичної діяльності на основі поєднання біологічних та соціальних чинників. У контексті діяльного підходу до аналізу соціально-педагогічної дійсності характеристиками нового світобачення особистості є варіативність, усвідомлення можливості альтернативних дій, на основі чого її професійна діяльність досягатиме усвідомленого ефекту й ознак творчості. Значущість людини як особистості детермінована рівнем її соціально-духовного становлення, передусім у соціально-педагогічній діяльності, яку визначаємо як різновид професійної діяльності вчителя, що ґрунтується на загальних філософських трактуваннях її сутності та структури, що втілює в собі соціальний аспект (соціальні проблеми вихованців, їх психолого-медико-педагогічне вивчення, соціокультурні особливості навчально-виховного середовища тощо).

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Евдемова етика // Гусейнов А.А., Иррилиць Г. Краткая история этики. – М.: Мысль, 1987. – С. 509-527.
2. Аристотель. Велика етика // Сочинения. В 4-х т. Т. 4: Перевод / Вступ., статья и примеч. И.Д. Рожанский. – М.: Мысль, 1981. – С. 295-373.
3. Аристотель. Метафизика // Сочинения. В 4-х т. Т. 1: Перевод / Вступ., статья и примеч. И. Д. Рожанский. – М.: Мысль, 1981. – С. 63-367.
4. Аристотель. Никомахова етика // Сочинения. В 4-х т. Т. 4: Перевод / Вступ., статья и примеч. И.Д. Рожанский. – М.: Мысль, 1981. – С. 53-293.
5. Аристотель. О небе // Сочинения. В 4-х т. Т. 3: Перевод / Вступ., статья и примеч. И.Д. Рожанский. – М.: Мысль, 1981. – С. 263-378.
6. Аристотель. Топика // Сочинения. В 4-х т. Т. 2: ред. В.Ф. Асмус. – М.: Мысль, 1978. – С. 347-531.
7. Аристотель. Физика // Сочинения. В 4-х т. Т. 3: Перевод / Вступ., статья и примеч. И.Д. Рожанский. – М.: Мысль, 1981. – С. 59-262.
8. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. Багалій. – К.: Вид-во "Обрій", 1992. – 472 с.
9. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
10. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: В 3 т. – Т. 1: Наука логика / Отв. ред. Е.П. Ситковский. – М.: Мысль, 1975. – 472 с.
11. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: В 3 т. – Т. 3 : Философия духа / Отв. ред. Е.П. Ситковский. ред. коллегия: Б.М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
12. Гегель Г. Философия права / Пер с нем. / Ред. и сост. Д.И. Керимов, В.С. Нерсесяну. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
13. Кант И. О педагогике // Хрестоматия по истории педагогики / Под общ. ред. С.А. Каменева. В 5 т. Т. 1. Античный мир. Средние века. Начало нового времени. Сост. И.Ф. Сладковский. – М.: Учебно-педагогическое изд-во, 1935. – С. 585-614.
14. Кант И. Религия в пределах только разума // Трактаты и письма / Отв. ред. и автор вступ. статьи А.В. Гулыга. – М.: Изд-во "Наука", 1980. – С. 78-278.
15. Кант И. Сочинения: В 6 т. Т. 4. Ч. 1 / Под. общ. ред. В.Ф. Асмуса и др. Вступит. статья Т. Ойзермана – М.: Мысль, 1964. – 543 с.
16. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 543 с.
17. Франко І. Наука і її взаємини з працюючими класами // Зібрання творів у 50 т. Т. 45: Філософські праці. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1986. – С. 24-40.
18. Франко І. Що таке поступ? // Зібрання творів у 50 т. Т. 45: Філософські праці. – К.: Видавництво "Наукова думка", 1986. – С. 300-348.
19. Філософський енциклопедичний словник / Ред. кол. В.І. Шинкарук (гол. ред.), Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
20. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 576 с.

Abstract. Social and pedagogical activity of a teacher: philosophical aspect. Budnyk O.B. The article considers the essence of social and pedagogical activity in terms of philosophical approach. The author presents various interpretations of the researched phenomenon in philosophical sources starting from such ancient Greek philosophers as Pythagoras, Socrates, Plato, Aristotle, Goethe, Kant, Hegel, Fichte and others, as well as Ukrainian classicists H. Skovoroda, I. Franko and others. The author grounds that in philosophical sense the activity is considered to be a conscious active human interaction with the environment, the end result of which is to produce the items of material or spiritual culture. The notion of "activity" is closely connected with creativity, determination of social relationships, practice, and spiritual priorities of a human. In the process of social activity the formation and development of a human as a personality, his/her subjectization-dissubjectization as a dialectical interaction for revealing personally and professionally significant values of a general cultural development of the experience of a mankind take place. Thus, there is a close relationship between philosophical knowledge and practical activity of a human that is based on a combination of biological and social factors. Since a human is social historical, active being and is capable of spiritual and practical comprehension of the world, the importance of his/her personality is determined by the level of social and spiritual becoming in the activity, including social and pedagogical activity. Methodological analysis of the philosophical understanding of the essence of social and pedagogical activity at the level of the individual (person, subject of the activity, teacher), special (activity, social understanding of the reality) and general (world, society, social and cultural experience) enabled the revealing of multidimensionality of the outlined the concept and identification of isomorphism of its constituent components as an integrated system of human reality.

Keywords: social and pedagogical activity, social interaction, systemic perception of the world, activity approach, philosophy of activity.

Будник Е.Б. Социально-педагогическая деятельность учителя: философский аспект

Аннотация. В статье освещены сущность социально-педагогической деятельности в контексте философского подхода. Автором представлены различные трактовки исследуемого феномена в философской литературе, начиная с древнегреческих философов – Пифагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Гете, Канта, Гегеля, Фихте и других, а также украинских мыслителей разных времен – Г. Сковороды, И. Франко и других. В философском смысле обосновано, что деятельность – это сознательная активное взаимодействие человека с окружающим миром, конечным результатом которой является создание предметов материальной или духовной культуры. Понятие "деятельность" тесно связано с творчеством, детерминацией социальных отношений, практикой, духовными приоритетами человека. В процессе социальной деятельности происходит формирование и развитие человека как личности, его опредмечивания-распредмечивания как диалектическое взаимодействие для раскрытия личностно и профессионально значимых ценностей общекультурного опыта человечества. Следовательно, существует тесная взаимосвязь философского познания и практической деятельности человека на основе сочетания биологических и социальных факторов. Поскольку человек – существо общественно-историческое, активное, деятельное, способное к духовно-практическому освоению мира, то его значимость как личности детерминирована уровнем социально-духовного становления в деятельности, в т.ч. социально-педагогической. Методологический анализ философского понимания сущности социально-педагогической деятельности на уровне единичного (человек, субъект деятельности, педагог), особенного (деятельность, социальное освоение действительности) и общего (окружающий мир, общество, социокультурный опыт) позволил выделить многоаспектность исследуемого понятия и выявить изоморфность его составляющих компонентов как целостной системы человеческой действительности.

Ключевые слова: социально-педагогическая деятельность, социальное взаимодействие, системное познание мира, деятельностный подход, философия деятельности.